

Гендэр не толькі канстытуіруе сям'ю, але і сам, у сваю чаргу, канстытуіруецца ёю. Значэнне сям'і ў жыцці чалавека, разуменне ролі жанчыны ў захаванні трывалых сямейных адносін пакладзена ў аснову такіх народных выслоўяў, як *жоначка як пчолачка, жонка як пісаная, бог даў жонку як мурашачку і інш.*

Такім чынам, парэміялагічныя адзінкі – своеасаблівае люстэрка гендэру. Праз супрацьпастаўленне палоў у іх выяўляюцца асаблівасці гендэрных адносінаў, што склаліся і замацаваліся ў грамадстве гістарычна і якія з'яўляюцца тыповымі для яго: мужчына – гэта праяўленне фізічнай і маральнай сілы, жанчына – фізічнай і духоўнай прыгажосці.

Літаратура

1. Анталогія беларускай народнай прыказкі, прымаўкі і выслоўя / уклад., аўт. прадмовы А. С. Фядосік. – Мінск, 2002. – 298 с.

2. *Лепешаў, І. Я.* Фразеалагічны слоўнік беларускай мовы: у 2 т. / І. Я. Лепешаў. – Мінск: Беларуская энцыклапедыя імя П. Броўкі, 1993. – Т. 1: А – Л. – 600 с. ; Т. 2: М – Я. – 607 с.

3. *Санько, З.* Малы руска-беларускі слоўнік прыказак, прымавак і фразеалагізмаў / З. Санько. – Мінск, 1991. – 218 с.

І. Л. Бурак

ГРАМАТЫЧНЫЯ ЎМОВЫ ЎЗМОЦНЕНАГА АДАСАБЛЕННЯ

Адасабленнем, як вядома, лічыцца сэнсава-граматычнае і інтанацыйнае выдзяленне дадanych членаў у сказе. Адасобленыя члены на пісьме аддзяляюцца ці выдзяляюцца ў сказе з дапамогай коскі: *Галлё спусціўшы над парканам, расла тут грушка з тонкім станам (Я. Колас); Паветра, напоенае пахамі хвоі, навісла сіняватай смугой (М. Лынькоў).* Адасабленне можа мець узмоцнены характар, і тады пры вымаўленні перад адасобленымі членамі (і пасля іх, калі адасобленыя члены размешчаны ў сярэдзіне сказа) робіцца больш працяглая паўза, а самі адасобленыя члены вымаўляюцца з узмоцненай інтанацыяй і на пісьме аддзяляюцца ці выдзяляюцца з дапамогай працяжка: *Зімовай ноччу – зорнай, белай – ніяк заснуць я не магу (М. Машара); Сонца – у здзіўленні – ціха з-за таполі жоўты сноп прамення кінула на поле (А. Вялюгін).*

Узмоцненае адасабленне вызначаецца камунікатыўнымі мэтамі, сэнсам, які ўкладваецца ў выказванне. Аднак ёсць і пэўныя граматычныя ўмовы, якія прадвызначаюць узмоцненае адасабленне. Гэта размяшчэнне адасобленых членаў у сказе, а таксама іх колькасны склад і развітасць. У некаторых выпадках узмоцненае адасабленне вызначаецца спосабам марфалагічнага выражэння адасобленых членаў сказа, а таксама сродкамі іх сувязі паміж сабой.

Адасабленне азначэнняў лічыцца, як правіла, узмоцненым, калі яны выражаны адзіночнымі прыметнікамі, размешчаны ў канцы сказа і калі іх не менш чым два: *Плывуць на небе хмаркі – белыя, кучаравыя*

(М. Лынькоў); *У руках была кветка – белая, пыльная, вялікая* (Я. Колас). У маўленні такія азначэнні адрозніваюцца працяглай паўзай на стыку з астатняй часткай сказа, сінтагматычным націскам, аслабленай інтэнсіўнасцю і запаволеным тэмпам [2, с. 164].

Набываюць узмоцнены характар адасобленыя азначэнні, выражаныя адзіночнымі прыметнікамі ці займеннікамі, калі яны маюць удакладняльны характар і для іх аб'яднання ўжываецца злучнік *і* (адзін або ў спалучэнні з бяззлучнікавай сувяззю): *Гэта наша – твая і мая – маладосць* (П. Глебка); *На дрэвах зімой два колеры – чорны і белы* (З. Бядуля); *Ішоў асенні – дробны, нудны і доўгі – дождж* (К. Чорны). У маўленні, калі такія азначэнні размешчаны ў канцы сказа, перад імі робіцца працяглая паўза, а самі азначэнні вымаўляюцца з узмоцненай інтанацыяй. Калі ж яны знаходзяцца ў сярэдзіне сказа, то выдзяляюцца працяглымі паўзамі з абодвух бакоў.

Узмоцненым з'яўляецца адасабленне неразвітых і развітых недапасаваных азначэнняў, выражаных назоўнікамі ў форме ўскосных склонаў, калі яны размешчаны ў сярэдзіне сказа пасля дапасаванага азначэння, выражанага прыметнікам, і ўдакладняюць яго сэнс: *Дарога ішла па доўгай – з кіламетр – паляне* (М. Лынькоў); *Сакавіты – з поўных грудзей – смех напоўніў пакой* (І. Шамякін). Паколькі такія азначэнні змяшчаюць элемент дадатковага паведамлення, у маўленні яны заўсёды лагічна падкрэсліваюцца і аддзяляюцца ад астатняй часткі сказа працяглымі паўзамі, у выніку чаго набываюць большую сінтаксічную важнасць і стылістычную выразнасць.

З дапамогай працяжніка адасабляюцца недапасаваныя азначэнні, выражаныя інфінітывам, калі яны размешчаны ў канцы сказа і ўжываюцца для ўдакладнення асобных слоў у сказе: *Усіх непакоіла адна думка – выстаяць* (М. Лынькоў); *Узнікла недарэчнае ў такіх абставінах жаданне – засмяцца* (Р. Сабаленка). Постпазіцыйнае становішча такіх азначэнняў, а таксама спосаб іх марфалагічнага выражэння спрыяюць узмоцненаму сэнсавому і эмацыянальнаму адасабленню ў сказе.

Набывае ўзмоцнены характар адасабленне неразвітых і развітых прыдаткаў, якія размешчаны ў канцы сказа. У маўленні перад такімі прыдаткамі робіцца працяглая выразная паўза, а самі прыдаткі выдзяляюцца з дапамогай лагічнага націску: *Дадому з зімоўкі далёкай ляццяць нашы госці – іпакі* (М. Хведаровіч); *Пеніцца Нарач – рыбацкае мора* (А. Вялюгін); *На сяле праспявалі апошнія пёўні – вешчунны блізкай зары і новага дня* (В. Каваль).

Узмоцненым з'яўляецца адасабленне прыдаткаў, калі яны ўдакладняюць змест азначаемага слова і дапускаюць магчымасць пастаноўкі злучальнага слова *а іменна*: *Камандзір заслужана насіў вядомае па вобласці імя – Грозны* (Я. Брыль); *Грабцы – дзяўчаты,*

маладзіцы – штораз варушацца жывей, бо чуюць голас навальніцы (Я. Колас).

Пастаноўка працяжніка пры прыдатках можа быць абумоўлена і кампазіцыйнымі асаблівасцямі сказа. У прыватнасці, у сказах ускладненай будовы адасобленыя прыдаткі заўсёды аддзяляюцца або выдзяляюцца працяжнікамі: *На пагорку, ля самага броду рэчкі, Мацей Тадэўчык – стары рыбак і паляўнічы – сядзіць на перавёрнутым чоўне пры слаба тлеючым вогнішчы і дыміць люлькай (З. Бядуля).* Калі адасоблены прыдатак адносіцца да аднаго з аднародных членаў, якія выражаны назоўнікамі, то для іх дакладнага размежавання ў сказе гэты прыдатак аддзяляецца або выдзяляецца працяжнікамі [1, с. 72]: *Маці, Алімпя – яе сястра – і мы збіралі ягады на паляне (Я. Колас); Анорэй, Сцяпан – селянін з суседняй вёскі – і незнаёмая дзяўчына выйшлі на дарогу (П. Пестрак).* Адасабленне такіх прыдаткаў ўзмоцненым не з'яўляецца.

Адасабленне акалічнасцей набывае ўзмоцнены характар, калі яны ўдакладняюць або паясняюць іншую акалічнасць у сказе, размешчаны ў канцы сказа і калі іх не менш чым дзве: *Сані рыняць па-ранішняму – глуха, коротка, непрыветна (Я. Скрыган); Хата пабудавана на вясковы лад – проста і адмыслова (К. Чорны).*

Адасабленне акалічнасцей з'яўляецца ўзмоцненым, калі яны выражаны інфінітывам або інфінітыўным словазлучэннем, размешчаны ў канцы сказа і аддзелены ад паясняемага выказніка іншымі членамі сказа: *Да Цёпкі зайшлі хлопцы – пазнаёміцца (Я. Колас); Сава найшоў у напрамку пасёлка – сустрэць Сцяпана Каваля (П. Пестрак).*

Адасобленыя акалічнасці, выражаныя прыслоўямі, вымаўляюцца з ўзмоцненай інтанацыяй, калі маюць свае інтанацыйныя знакі прыпынку або калі набываюць параўнальнае значэнне і аддзелены ад паясняемага выказніка іншымі членамі сказа: *Я за сабой масты ўсе – начыста! – спаліла (Я. Янішчыц); Ляціль над імі – дымам – хмары (А. Вялюгін).*

Адасабленне акалічнасцей, выражаных назоўнікамі з прыназоўнікамі, з'яўляецца ўзмоцненым, калі яны знаходзяцца ў канцы сказа і аддзелены ад паясняемага выказніка іншымі членамі сказа: *У госці сваякі запрошаны пасля парадку – на абед (А. Астрэйка); Распраналася яна марудна – ад утомы (І. Мележ); Ірына ўзяла кошык як – для адводу вачэй (М. Лынькоў).* Прыклады паказваюць, што такое адасабленне ўласціва для акалічнасцей мэты і прычыны.

Адасабленне акалічнасцей, выражаных назоўнікамі з прыназоўнікамі, набывае ўзмоцнены характар, калі яны з'яўляюцца аднароднымі, размешчаны ў канцы сказа і аддзелены ад паясняемага выказніка іншымі членамі сказа: *Непадалёку праходзілі ўзброеныя людзі – купкамі, калонамі, у адзіночку (М. Лынькоў).*

Узмоцненым з'яўляецца адасабленне аднародных акалічнасцей, калі яны маюць удакладняльны характар і аб'яднаны паміж сабой злучнікамі і,

ды, ці, або: Усюды – далёка і блізка – жаданая ява ўстае (П. Броўка); Заўсёды – летам ці зімой – ён хадзіў у цёплай шапцы (М. Лынькоў); Усюды – на полі, у лесе або дома – ён не сядзеў без работы (З. Бядуля).

Адасабленне акалічнасцей лічыцца ўзмоцненым, калі яны маюць паясняльны характар і размешчаны ў канцы сказа: *Дзіцячы пратэст выказваецца адзіным для маленства сродкам – плачам (Я. Брыль); А дзесятай гадзіне Лясніцкі пайшоў ва ўмоўленае месца – у гарадскі сквер (М. Зарэцкі).*

Адасабленне паясняльных членаў сказа набывае ўзмоцнены характар, калі яны з'яўляюцца аднароднымі і размешчаны ў сярэдзіне ці ў канцы сказа: *Не так даўно ў адным французскім порце – у Брэсце, у Тулоне ці ў Марсэлі – стаяў на прычале карабель заморскі (М. Лужанін); Рыцар быў адным са знакамітых магнатаў – не то князь Радзівіл, не то граф Патоцкі (З. Бядуля); Не хапала толькі аднаго – смеласці і сумлення (М. Паслядовіч).*

Прааналізаваны фактычны матэрыял дае магчымасць сцвярджаць, што асноўнымі граматычнымі ўмовамі ўзмоцненага адасаблення з'яўляюцца размяшчэнне адасобленых членаў у канцы сказа, іх удакладняльны або паясняльны характар, развітасць, колькасны склад. Граматычныя ўмовы прадвызначаюць узмоцненае адасабленне азначэнняў, прыдаткаў і акалічнасцей. Узмоцненае адасабленне дапаўненняў поўнасцю залежыць ад сэнсу выказвання: *За святое душы, за сілу, ласку – пакахала дзяўчына яго (А. Бялёвіч); Замест слёз – у торбе песні (М. Машара).*

Прааналізаваныя граматычныя ўмовы ўзмоцненага адасаблення характэрны і для рускай мовы, напрыклад: *Таковы многие бунинские персонажи – колоритные, яркие, своеобразные (Л. Крутикова); По пути из Задонска в Воронеж я догнал двух богомольцев – старика и старуху (М. Горький); Я наложу на всех одну обязанность – творить (М. Горький); И казармы здесь были устроены по-тюремному – из толстых брёвен, с крохотными оконцами (Д.Н. Мамин-Сибиряк).*

Дадатковае паведамленне, выражанае адасобленымі азначэннямі ці акалічнасцямі і вынесенае ў канец сказа, акцэнтую на сабе павышаную ўвагу, што абумоўлівае ўзмоцненае адасабленне такіх канструкцый.

Узмоцненае адасабленне адзіночных азначэнняў ці акалічнасцей вызначаецца не толькі іх размяшчэннем у канцы ці ў сярэдзіне сказа, а і спосабам іх марфалагічнага выражэння (як правіла, гэта немарфалагізаваныя азначэнні і акалічнасці), а таксама дыстантным ці постпазіцыйным становішчам адносна азначаемага ці паясняемага члена сказа.

Такім чынам, узмоцненае адасабленне вызначаецца не толькі сэнсам, які ўкладваецца ў паведамленне, але і падмацоўваецца пэўнымі граматычнымі ўмовамі, што дае магчымасць больш дакладна дыферэнцыраваць гэту з'яву.

Літаратура

1. Буряк, Л. І. Даведнік па пунктуацыі беларускай мовы / Л. І. Буряк. – Мінск, 1980.
2. Буряк, Л. І. Сучасная беларуская мова: сінтаксіс. Пунктуацыя / Л. І. Буряк. Мінск, 1987.

С. А. Важнік

ДА ПРАБЛЕМЫ СТВАРЭННЯ КОМПЛЕКСНАЙ СІНТАГМАТЫЧНАЙ КЛАСІФІКАЦЫІ ДЗЕЯСЛОЎНЫХ ПРЭДЫКАТАЎ

Прафесар Б.Ю. Норман, супастаўляючы беларускія і рускія дзеяслоўныя амонімы, звярнуў увагу на значную ўдзельную вагу пар, у якіх семантыка беларускай лексемы больш шырокая, чым семантыка адпаведнага рускага амоніма [Норман 1970: 159]. Падобныя назіранні маюць месца і ў працах Ю.Д. Абрэсяна і У.Р. Гака.

Так, Ю.Д. Абрэсян звярнуў увагу на *абстрактны* характар французскіх дзеясловаў, калі разглядаць іх у рускамоўным дачыненні, што выяўляецца ў наяўнасці ў французскай мове вялікай колькасці т.зв. “родавых” слоў, а таксама знаходзіць выражэнне ў тым, што французская мова амаль не ведае пяцівалентных прэдыкатаў, у той час як у рускай мове вылучаюцца не толькі пяці-, але і шасцівалентныя дзеяслоўныя прэдыкаты [Абрэсян 1973: 298]. Гэтую ідэю Ю.Д. Абрэсяна пацвярджае і У.Р. Гак: у рускай мове, па яго назіраннях, семантычнае даласаванне выкарыстоўваецца значна шырэй, чым у французскай мове. Параўн.:

(1) руск. Птица (S_1) вылетела (V_1) из гнезда – франц. L’oiseau (S_1) est sorti (V_1) de son nid;

(2) руск. Змея (S_2) выползла (V_2) из норы – франц. Le serpent (S_2) est sorti (V_2) de son trou [Гак 1981: 54].

Абодва рускія дзеясловы з’яўляюцца спецыялізаванымі адносна дэнататыўнага (функцыянальна-адлюстравальнага) значэння суб’ектаў, а таму $V_1 \neq V_2$. У адпаведных французскіх дзеяслоўных семемах няма ўказання на спосаб руху і на дэнататыўны статус суб’ектаў, а таму $V_1 = V_2$ [Гак 1972: 387–388].

Якім жа чынам суадносяцца беларускія і польскія дзеясловы? Ці супадаюць семантычныя аб’ёмы беларускіх і польскіх дзеясловаў, якія ўтвараюць адну кантрастыўную пару? Дзеясловы якой мовы валодаюць большай ступенню абстрактнасці / канкрэтнасці? Усе гэтыя пытанні патрабуюць спецыяльнага даследавання.

Далёка не заўсёды можна дакладна вызначыць, да якой ступені адцягнана, абагульнена значэнне таго ці іншага дзеяслова (параўн.: [Уфимцева 1972: 435–436]). Семантыка дзеяслоўнага слова можа, тым не менш, “вымярацца” аб’ектыўна – праз аналіз сінтаксічных паводзін дзеясловаў, у тым ліку і праз улік іх дыстрыбуцыйных уласцівасцей. Семантычная структура дзеяслова мае некалькі ступеней абстракцыі